

|| Arto Penttinen
Διευθυντής του Ερευνητικού Προγράμματος «Καλαύρεια»

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ

ΣΤΗΝ ΚΑΛΑΥΡΕΙΑ ΠΟΡΟΥ

01
Άποψη της ανασκαφής
στο Κτήριο Α το 1894.

02
Άποψη της ανασκαφής
στο Κτήριο Α το 2012.

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1894 ΔΥΟ ΝΕΑΡΟΙ ΣΟΥΗΔΟΙ, Ο Samuel Wide και ο Lennart Kjellberg, έκαναν το όνειρό τους πραγματικότητα: να διενεργήσουν μια σουηδική ανασκαφή σε μια σημαντική θέση της αρχαίας Ελλάδας. Στόχος τους ήταν να αναβαθμίσουν τη θέση της Σουηδίας ως καλλιεργημένου έθνους μέσω της εξερεύνησης των ερειπίων της αρχαίας Ελλάδας. Καθώς η Σουηδία δεν διέθετε αρχαιολογική σχολή στην Ελλάδα την εποχή εκείνη, η άδεια ανασκαφής αποκτήθηκε μέσω του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών. Η θέση που προσφέρθηκε στους δύο αρχαιολόγους ήταν το ιερό του Ποσειδώνα στην Καλαύρεια της νήσου Πόρου, θέση γνωστή από τις γραπτές πηγές ως ο τόπος θανάτου του ρήτορα Δημοσθένη και ως το κέντρο της Αμφικτιονίας της Καλαύρειας. Οι Σουηδοί πέρασαν δύο μήνες στο νησί εκείνο το καλοκαίρι, εξερευνώντας τα ερείπια του ιερού, γράφοντας επιστολές στη Σουηδία και υποδεχόμενοι επισκέπτες, όπως τον σπουδαίο αρχαιολόγο Wilhelm Dörpfeld του Γερμανικού Ινστιτούτου. Στο τέλος του έτους οι δύο Σουηδοί αποχώρησαν από την Ελλάδα κάπως απογοητευμένοι από τα ευρήματα που έφεραν στο φως αλλά και από τη γενικότερη ατμόσφαιρα στη χώρα, η οποία δεν ανταποκρινόταν πλήρως στις προσδοκίες τους. Δεν επέστρεψαν ποτέ. Οι ανασκαφές τους δημοσιεύθηκαν το επόμενο έτος στο επιστημονικό περιοδικό του Γερμανικού Ινστιτούτου. Το εγχείρημά τους μπορεί να θεωρηθεί η αρχή της σουηδικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα.

Εκατόν τρία χρόνια αργότερα, το καλοκαίρι του 1997, οι ανασκαφές στην Καλαύρεια ξεκίνησαν εκ νέου, αυτή τη φορά με πρωτοβουλία της υπεύθυνης αρχαιολόγου στην περιοχή Ελένης Κονσολάκη, υπό την αιγίδα του Σουηδικού Ινστιτούτου Αθηνών και με επικεφαλής την τότε διευθύντριά του, την αείμνηστη Berit Wells. Ωστόσο, στον αιώνα που πέρασε από τις πρώτες ανασκαφές στην Καλαύρεια, η αρχαιολογία ως επιστημονική πρακτική είχε αλλάξει ριζικά. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν ήταν πια η εικόνα της αρχαίας θέσης στο παρελθόν αλλά το πώς ήταν η ζωή των ανθρώπων εντός της περιφέρειάς της. Σύντομα διαπιστώθηκε ότι παρόλο που τα θεμέλια των κυριότερων οικοδομημάτων του ιερού είχαν αποκαλυφθεί κατά τις ανασκαφές του 1894, το εσωτερικό των κτηρίων, τα δάπεδα από πατημένο χώμα, είχαν μείνει ουσιαστικά ανέπαφα. Αυτά θα απέδιδαν σημαντικά στοιχεία σχετικά με τη χρήση των κτηρίων. Η προτιμώμενη μέθοδος έρευνας, εκτός από την παραδοσιακή ανασκαφή, ήταν η συλλογή δειγμάτων χώματος απ' όπου μπορούσαν να συλλεχθούν μικροσκοπικά ευρήματα που συχνά δεν φαίνονταν με γυμνό μάτι. Εκείνη την εποχή, η μέθοδος αυτή εφαρμοζόταν ευρέως στις ανασκαφές προϊστορικών θέσεων, αλλά λιγότερο στις θέσεις των ιστορικών χρόνων. Το αποτέλεσμα τώρα, ύστερα από είκοσι και πλέον χρόνια ερευνών, είναι ότι γνωρίζουμε περισσότερα για τα όσα διαδραματίζονταν στο συγκεκριμένο ιερό κατά την αρχαιότητα απ' ό,τι στα περισσότερα άλλα ιερά ανάλογης φήμης, τα οποία όμως ανεσκάφησαν πολύ πριν από την ευρεία εφαρμογή των σύγχρονων επιστημονικών μεθόδων στις αρχαιολογικές ανασκαφές.

Τα πρωιμότερα κατάλοιπα κατοίκησης στη θέση ανήκουν στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, δηλαδή τον 12ο αιώνα π.Χ. Εντοπίζονται αμέσως δυτικά του μεταγενέστερου ναού του Ποσειδώνα και μοιάζουν να συνδέονται με μια βραχύβια κα-

τοίκηση της θέσης, που ίσως οφείλεται σε αναταραχές στην πειρωτική χώρα την ίδια εποχή. Τα ευρήματα είναι κυρίως οικιακού χαρακτήρα, με εξαίρεση δύο μικρογραφικούς χάλκινους διπλούς πελέκειες και ένα ζεύγος χρυσών φύλλων που ίσως κοσμούσαν κάποιο ένδυμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια χρυσά ευρήματα καταγράφηκαν και στην ανασκαφή του 1894. Παρόλο που τα κατάλοιπα της Εποχής του Χαλκού εντοπίστηκαν σε άμεση γειτνίαση με τον μεταγενέστερο ναό του Ποσειδώνα, δεν υπάρχει τίποτα που να υποδηλώνει συνέχεια της χρήσης του χώρου από την Εποχή του Χαλκού μέχρι τους ιστορικούς χρόνους.

Κατά τον 8ο αιώνα π.Χ. φαίνεται πως υπήρχε ένας εκτενής οικισμός στον χώρο αυτό, όπως δείχνει η κεραμική με γεωμετρικό διάκοσμο, χαρακτηριστική της περιόδου, που βρέθηκε σε ολόκληρο τον χώρο του ιερού αλλά και έξω από αυτόν, στη θέση της μεταγενέστερης πόλης στα νοτιοανατολικά του ιερού. Τα ευρήματα αυτής της περιόδου είναι πάλι κυρίως οικιακού χαρακτήρα, με κάποιες εξαιρέσεις. Ένας αριθμός θραυσμάτων υπερμεγέθων αμφορέων του λεγόμενου τύπου Διπύλου βρέθηκε σε συνάφεια με λείψανα της Εποχής του Χαλκού, παραπέμποντας ίσως σε μια αντίληψη του απώτερου παρελθόντος. Η ανάλυση των λιπιδίων στον πηλό υποδηλώνει ότι τουλάχιστον ένας από τους αμφορείς περιείχε φακές, πράγμα αξιοσημείωτο καθώς αυτός ο τύπος αγγείου συνήθως θεωρείται ταφικό σήμα και τίποτα περισσότερο.

Προχωρώντας στον 7ο αιώνα π.Χ. η συνολική σύνθεση των ευρημάτων μετατοπίζεται προς αντικείμενα τα οποία συνήθως θεωρούνται χαρακτηριστικά αφιερώματα, όπως μικρογραφικά αγγεία, αρωματοδοχεία και ειδώλια διαφόρων ειδών. Η έρευνα αρχιτεκτονικής κεραμικής, η οποία μελετήθηκε από την αείμνηστη Marie-Françoise Billot, υποδηλώνει την ύπαρξη μνημειωδών κεραμοσκεπών κτηρίων εντός του ιερού ήδη από τους πρωιμότερους αρχαϊκούς χρόνους, πιθανώς στην περιοχή του μεταγενέστερου ναού του Ποσειδώνα αλλά και στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Στην ίδια περιοχή εντοπίζονται τα πρωιμότερα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ιερού. Στην είσοδο του ιερού, τα σωζόμενα λείψανα του Κτηρίου Ε και της Στοάς Δ προφανώς χρονολογούνται στο β' ήμισυ του 6ου αιώνα π.Χ., αντίθετα με τα όσα υποστηρίχθηκαν σε παλαιότερες μελέτες. Παρόμοιες τεχνικές δόμησης χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τείχων που ερμηνεύονται ως περιμετρικοί του ιερού, καθώς και στον περίβολο του ναού του Ποσειδώνα. Από τον ίδιο τον ναό δεν σώζονται παρά μόνο κάποια σκόρπια αρχιτεκτονικά σπαράγματα. Αυτά τοποθετούν το κτήριο στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. και υποδηλώνουν ότι είχε παρόμοιες διαστάσεις και ακολουθούσε παρόμοιους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς με τον ναό της Αφαιάς στη γειτονική Αίγινα. Ένα ενδιαφέρον εύρημα της Ύστερης Αρχαϊκής περιόδου είναι τρεις ημιτελείς σπόνδυλοι κίονα που είχαν τοποθετηθεί στη σειρά κοντά στον ναό. Οι σπόνδυλοι έφεραν αριθμούς δηλωτικούς της σειράς με την οποία έπρεπε να συναρμολογηθούν και προφανώς προορίζονταν για μια αναθηματική στήλη, ίσως με επίστεψη σφίγγας, καθώς είναι πολύ μεγάλων διαστάσεων για τα οικοδομήματα του χώρου. Το γιατί έμειναν ημιτελείς, ορατή υπενθύμιση ενός αποτυχημένου εγχειρήματος, είναι μια εύλογη ερώτηση η οποία όμως δεν μπορεί να απαντηθεί προς το παρόν.

03

04

05

06

03
Άποψη της ανασκαφής
στο Κτήριο Α το 1894.

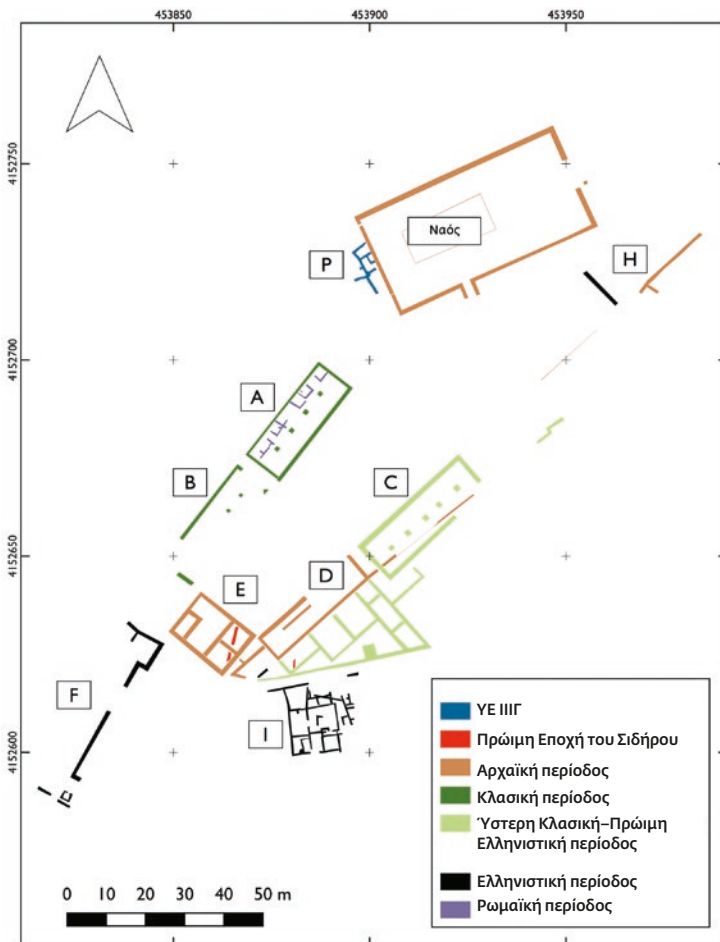
04
Ο Samuel Wide και ο Wilhelm
Dörpfeld στις ανασκαφές
του 1894.

05
Ο Samuel Wide.

06
Ο Lennart Kjellberg
με τη σύζυγό του.

07

12

11

13

08

09

10

07
Το ιερό του Ποσειδώνα
στην Καλαύρεια.

08
Χρυσό δαχτυλίδι, πιθανόν
Ρωμαϊκής περιόδου,
προσφορά στον Ποσειδώνα.

09
Χάλκινο αγαματίδιο του
Ηρακλή που επιστρέφει με τη
δορά του λέοντα της Νεμέας.

10
Χάλκινο ειδώλιο τύπου Reshef,
συριακής προέλευσης,
Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Βρέθηκε σε στρώμα
της Ελληνιστικής περιόδου
στην Καλαύρεια.

11
Νόμισμα της Καλαύρειας
με παράσταση κεφαλής
Ποσειδώνα.

12
Σχέδιο του ιερού
του Ποσειδώνα.

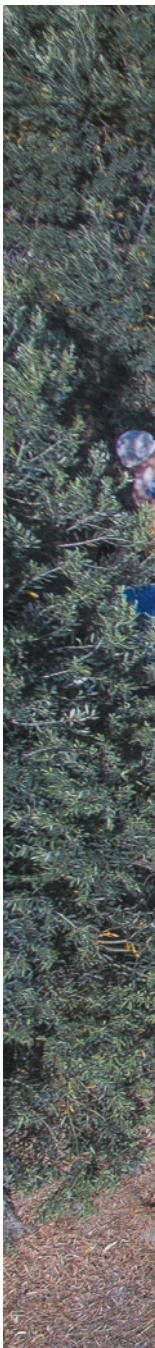
13
Η τρίαίνα του Ποσειδώνα.
Βρέθηκε στις ανασκαφές του
1894. Φυλάσσεται στο Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η μνημειώδης αρχιτεκτονική τόσο στην περιοχή της εισόδου όσο και στον ίδιο τον ναό στηρίζει την υπόθεση ότι η έκταση που αφιερώνεται στο ιερό οριστικοποιείται προς το τέλος της Αρχαϊκής εποχής. Δεν γνωρίζουμε τι απέγινε ο οικισμός που ασφαλώς προϋπήρχε στην περιοχή. Στην Κλασική περίοδο που ακολούθησε, στο β' ήμισυ του 5ου αιώνα π.Χ., προστέθηκαν δύο ακόμη στοές, τα Κτήρια Α και Β, στη βόρεια πλευρά του υπαίθριου χώρου μεταξύ της εισόδου και του ναού. Τα ευρήματα αυτής της περιόδου είναι ελάχιστα, πράγμα που ίσως υποδηλώνει μια κάποια κανονικότητα. Στην αρχαιολογική μαρτυρία τόσο οι καταστροφές όσο και οι οικοδομικές εργασίες είναι εύκολα ορατές, ενώ η ομαλή καθημερινότητα προσεγγίζεται πολύ πιο δύσκολα, καθώς τα σπασμένα αντικείμενα και τα απορρίμματα απομακρύνονταν και συνεπώς δεν έχουν αφήσει ίχνη.

Προς τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. σημειώνεται μια αλλαγή. Η Καλαύρεια αναδεικνύεται σε ανεξάρτητη πόλη με το δικό της νομισματοκοπείο, έπειτα από αιώνες υποτελείας στη γειτονική Τροιζήνα. Στο εσωτερικό του ιερού προστέθηκαν δύο ακόμη οικοδομήματα στη νότια πλευρά του κεντρικού υπαίθριου χώρου: η Στοά C και μια τριγωνική προσθήκη στην πίσω πλευρά της αρχαϊκής Στοάς D. Εκτός του χώρου του ιερού, το Κτήριο I, αμέσως νότια του Κτηρίου D, ήταν προφανώς κατοικία, ενώ οι ανασκαφές χαμηλότερα στα νοτιοανατολικά έφεραν στο φως τμήματα κτηρίων μάλλον δημόσιου ή κοινόχρηστου χαρακτήρα. Οι δραστηριότητες συνεχίστηκαν εντός και εκτός του ιερού σε όλη τη διάρκεια της Ελληνιστικής περιόδου. Επιγραφές, πολλές από τις οποίες στήθηκαν από άτομα διαφορετικών γενιών της ίδιας οικογένειας, τεκμηριώνουν την ανάθεση αγαλμάτων και ακίνητης περιουσίας στον Ποσειδώνα. Μια σημαντική επιγραφή που αποκαλύφθηκε πρόσφατα προέρχεται από τη βάση ενός διπλού αγάλματος του βασιλιά Πτολεμαίου και της βασίλισσας Αρσινόης της Αιγύπτου, αφιέρωμα στον Ποσειδώνα από την πελοποννησιακή πόλη της Αρσινόης, στην περιοχή των σημερινών Μεθάνων.

Οι ταραχές ωστόσο συνεχίστηκαν. Ο οικισμός εκτός του ιερού μάλλον δεν υπήρξε μακρόβιος, καθώς τόσο το Κτήριο I όσο και τα οικοδομήματα στα νοτιοανατολικά ανοικοδομήθηκαν ή επισκευάστηκαν στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ., πιθανώς αφού είχε μεσολάβησει ένα αρκετά μεγάλο κενό. Προς το τέλος του ίδιου αιώνα εμφανίζονται σημάδια καταστροφής τόσο εντός του ιερού όσο και στον οικισμό εκτός αυτού. Το Κτήριο Α προφανώς κατέρρευσε και μέρος των οικοδομικών υλικών του χρησιμοποιήθηκε για την επισκευή των τοίχων του Κτηρίου I. Στα νοτιοανατολικά, τα λείψανα των κτηρίων της Ελληνιστικής εποχής βρέθηκαν σκεπασμένα από πυκνό στρώμα καταστροφής.

Ένας αξιοσημείωτος αποθέτης υλικών που πιθανότατα χρονολογείται στην ίδια περίοδο εντοπίστηκε στον χώρο μεταξύ του νότιου τοίχου του Κτηρίου E και του δυτικού τοίχου του Κτηρίου D. Η απόθεση αποτελείται από κεραμικά θραύσματα και υπολείμματα τροφής από μια γιορτή στην οποία συμμετείχαν πάνω από 100 άτομα, όπως προκύπτει από τον αριθμό αγγείων πόσης και πινακίων. Τα υπολείμματα τοποθετήθηκαν σε έναν τριγωνικό χώρο που κατασκευάστηκε γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό και προφανώς θάφτηκαν την ίδια στιγμή, καθώς δεν υπάρχουν ίχνη διατάραξης από ζώα των οργανι-

14

15

14
Χάλκινο αγαλματίδιο
του Ηρακλή που
επιστρέφει, αφού σκότωσε
το λιοντάρι της Νεμέας.

15
Ανασκαφή σε οικισμό
στα νοτιοανατολικά
του ιερού το 2016.

κών καταλοίπων. Τέτοιου είδους αποθέσεις, που έγιναν σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, έχουν μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον επειδή δίνουν πληροφορίες για τα είδη των αντικειμένων εν χρήσει κατά το ίδιο διάστημα. Εξίσου ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες για τις διατροφικές συνήθειες της εποχής. Κρίνοντας από τη μεταχείριση των υπολειμμάτων, είναι δύσκολο να αποφύγουμε το συμπέρασμα ότι η γιορτή είχε κάποια θρησκευτική σημασία. Καταναλώθηκαν τρόφιμα πολλών ειδών, τα περισσότερα ζωικής προέλευσης. Ωστόσο, αυτό δεν είναι απόλυτα βέβαιο, καθώς τα τρόφιμα φυτικής προέλευσης δεν αφήνουν εξίσου εμφανή ίχνη στην αρχαιολογική μαρτυρία. Το κρέας που καταναλώθηκε προέρχεται κυρίως από αιγοπρόβατα, ενώ υπήρχαν και οστά χοίρων και βοοειδών. Στα ψάρια κυριαρχούν είδη που υπάρχουν στα παράκτια ύδατα του Πόρου όλο το έτος· ωστόσο βρέθηκαν και οστά μεταναστευτικών ειδών όπως ο τόνος, που αλιεύονται στον Πόρο μόνο σε συγκεκριμένες εποχές του έτους. Η ανάλυση των λιπιδίων σε ένα μαγειρικό σκεύος έδειξε ότι χρησιμοποιήθηκε για το μαγείρεμα χοιρινού με φυλλώδη λαχανικά. Η συνολική σύνθεση του αποθέτη υποδηλώνει ότι τα τρόφιμα ίσως να μην είχαν παρασχεθεί από κάποιο κέντρο εξουσίας όπως ήταν το ίδιο το ιερό, αλλά να τα είχαν φέρει μαζί τους οι συμμετέχοντες στη γιορτή.

Άλλη μια απόθεση τροφικών υπολειμμάτων αποκαλύφθηκε σε ένα σύστημα δύο συνδεδεμένων δεξαμενών στην ίδια περιοχή. Οι δεξαμενές πιθανώς σχετίζονται με τα αρχαϊκά κτήρια E και D, ενώ αυτή η απόθεση μάλλον είναι κάπως μεταγενέστερη από την προαναφερθείσα, αλλά πάντως εντός του ελληνιστικού χρονικού πλαισίου. Το είδος που κυριαρχεί στον συγκεκριμένο αποθέτη είναι ο σκύλος. Η μερική καύση και τα σπμάδια κοπής σε οστά ενήλικων σκύλων υποδηλώνουν την κατανάλωση κρέατος από αυτά, ενώ πολλά κουτάβια είχαν προφανώς πεταχτεί ολόκληρα μέσα στις δεξαμενές. Εκτός

από τα πιο συνηθισμένα ζώα προς κατανάλωση, υπήρχαν και πολλά οστά από διάφορα είδη φιδιών. Ορισμένα είναι καμένα αλλά δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις κατανάλωσης κρέατος φιδιού. Το κοτόπουλο, από την άλλη, περιλαμβανόταν προφανώς στα εδέσματα εκείνης της εποχής, πράγμα ασυνήθιστο καθώς απ' όσο γνωρίζουμε μέχρι σήμερα τα πτηνά δεν θεωρούνταν βρώσιμα πριν από τη Ρωμαϊκή εποχή. Για τον λόγο απόκρυψης ζωικών καταλοίπων αυτού του τύπου σε δεξαμενές εν αχρηστία μόνο εικασίες μπορούν να διατυπωθούν. Ωστόσο φαίνεται ξεκάθαρα ότι η ενέργεια αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί μέρος της καθημερινότητας του ιερού και του περιβάλλοντα χώρου του αλλά μάλλον ήταν αποτέλεσμα κάποιου ασυνήθιστου ή, για κάποιο λόγο, σημαντικού γεγονότος.

Η ζωή στο ιερό και στον οικισμό συνεχίστηκε και στη Ρωμαϊκή περίοδο. Το Κτήριο I επανοικοδομήθηκε έπειτα από τη μερική καταστροφή του αλλά φαίνεται να μετατράπηκε από κατοικία σε χώρο εμπορικής χρήσης, ίσως για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών του ιερού. Σε στρώματα αυτής της φάσης, βρέθηκε μεγάλος αριθμός νομισμάτων, καθώς και μαγειρικά σκεύη και εργαλεία διαφόρων ειδών. Η κεντρική αίθουσα του κτηρίου, η οποία στην προηγούμενη φάση ήταν ανδρώνας ή χώρος εστίασης υψηλών προσκεκλημένων, διαιρέθηκε σε δύο μικρότερα δωμάτια με μια μαγειρική εγκατάσταση σε μια γωνία. Μια σειρά από μικρά δωμάτια χτίστηκαν κατά μήκος του οπισθοτόχου του Κτηρίου Α, το οποίο βρισκόταν δίπλα στον ναό αλλά είχε ήδη καταστραφεί προ καιρού. Ένα από τα δωμάτια αυτά περιείχε έναν κλίβανο: η ανάλυσή του βρίσκεται σε εξέλιξη αλλά πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή ή επισκευή μεταλλικών αντικειμένων. Στα άλλα δωμάτια βρέθηκε άφθονη οικιακή κεραμική, διάφορα εργαλεία και νομίσματα αλλά σχεδόν καθόλου οργανικά κατάλοιπα, όπως οστά ζώων. Αυτό δείχνει ξεκάθαρα ότι το κτήριο δεν κατοικούνταν εκείνη την περίοδο αλλά εξυπηρετούσε κάποιο είδος εμπορικής

16

17

18

19

16
Τμήμα διακοσμημένης σίμης που χρονολογείται στην Ύστερη Κλασική περίοδο.

17
Κεφάλι γρύπα που κοσμούσε χάλκινο λέβητα. Βρέθηκε στις ανασκαφές του 1894. Φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

18
Χάλκινο ειδώλιο ανδρικής μορφής. Βρέθηκε στις ανασκαφές του 1894. Φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

19
Πανοραμική άποψη του χώρου του ιερού. Στα δεξιά η εν εξελίξει ανασκαφή.

20

20
 Ημιτελείς σπόνδυλοι κίωνων που προορίζονταν για αναθηματική στήλη.

21
 Ασημένιο νόμισμα του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αδριανού.

22
 Ασημένιο δαχτυλίδι που βρέθηκε σε αποθήκη κοντά στην είσοδο του ναού του Ποσειδώνα.

23
 Άγκιστρο και βαρίδι. Τα σύνεργα αλιείας είναι συνήθη αφιερώματα στον Ποσειδώνα.

24
 Μικρογραφικός διπλός πέλεκυς που βρέθηκε στον προϊστορικό οικισμό της Καλαύρειας.

21

22

23

δραστηριότητας όπως και το Κτήριο Ι, με τη διαφορά ότι το Ι βρισκόταν εκτός του κυρίως ιερού ενώ το Κτήριο Α ήταν ακριβώς στο κέντρο του. Στα νοτιοανατολικά οικοδομήθηκε ένα νέο κτήριο με πατώματα από σκυρόδεμα, πάνω στο στρώμα καταστροφής της προηγούμενης φάσης. Κάποια τμήματα της θεμελίωσης των τοίχων της προηγούμενης φάσης επαναχρησιμοποιήθηκαν ενώ άλλα όχι. Μια απόθεση πλήρως διατηρημένων χάλκινων αντικειμένων δίπλα σε μια θεμελίωση τοίχου που επαναχρησιμοποιήθηκε είναι πιθανότατα «εγκαίνιον», που αποσκοπεί στην εξασφάλιση της μακρομέρευσής του. Ανάμεσα στα αντικείμενα, ξεχωρίζει ένα ειδώλιο του Ηρακλή που επιστρέφει από τον άθλο του, με τη δωρά του λιονταριού της Νεμέας.

Μια ενδιαφέρουσα κατηγορία μελέτης μεταξύ των ευρημάτων που εντοπίστηκαν με το χέρι ή προέκυψαν από την επίπλευση είναι τα κάρβουνα, καθώς τα είδη των δέντρων μπορούν να ταυτιστούν από κομμάτια όλων των μεγεθών. Τα κάρβουνα στην πλειονότητά τους προέρχονται από καυσόξυλα που έφεραν στο ιερό για το μαγείρεμα, τη θέρμανση κ.λπ. Δημιουργείται έτσι μια εικόνα του περιβάλλοντος του ιερού σε διαφορετικές περιόδους. Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι το πευκοδάσος που κυριαρχεί σήμερα στο τοπίο του Πόρου ασφαλώς δεν υπήρχε κατά την αρχαιότητα, αφού το πεύκο είναι σχεδόν ανύπαρκτο μεταξύ των δειγμάτων κάρβουνου που μελετήθηκαν μέχρι σήμερα. Άλλο απρόσμενο αποτέλεσμα είναι η παρουσία εισαγόμενου ξύλου όπως το έλατο, που σύμφωνα με τις γραπτές πηγές χρησιμοποιούνταν για τις θύρες των δημόσιων κτηρίων. Στα δείγματα της Ρωμαϊκής περιόδου αξιοσημείωτη είναι η παρουσία καλλωπιστικών δέντρων, πράγμα που υποδηλώνει ότι εκείνη την εποχή το τοπίο δεν είχε μόνο πρακτική αλλά και αισθητική αξία.

Απ' ό,τι φαίνεται, ωστόσο, παρά τη θυσία του ειδωλίου του Ηρακλή τα ρωμαϊκά οικοδομήματα δεν ήταν μακρόβια. Ο οικισμός στα νοτιοανατολικά παρήκμασε σαφώς στις αρχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορικής περιόδου, ενώ το Κτήριο Ι δίπλα στο ιερό καθώς και το ίδιο το ιερό φαίνεται να επιβίωσαν για λίγο μεγαλύτερο διάστημα. Ο Πανσανίας, ο οποίος περιηγήθηκε την περιοχή τον 2ο αιώνα μ.Χ., αναφέρεται στο ιερό ως κάτι που υφίσταται, πράγμα ενδιαφέρον επειδή συνήθως

σπεύδει να αναφερθεί στις αρχαίες ελληνικές θέσεις σε παρελθόντα χρόνο. Τα τελευταία ευρήματα που μπορούν να συσχετιστούν με την κανονική λειτουργία του ιερού, δύο ασπόμενα νομίσματα του αυτοκράτορα Αδριανού, χρονολογούνται στην ίδια περίοδο. Μετά, κάποια σκόρπια ευρήματα υστερορωμαϊκής και βυζαντινής κεραμικής καθώς και τμήματα τοίχων από αργολιθοδομή δείχνουν ότι ο χώρος συνέχισε να χρησιμοποιείται με την πάροδο των αιώνων αλλά μάλλον όχι πια ως ιερό. Η έλλειψη χριστιανικών οικοδομημάτων σε μια θέση αυτού του μεγέθους είναι αξιοσημείωτη, αλλά ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος του χώρου δεν έχει ανασκαφεί ακόμα. Στους επόμενους αιώνες μέχρι και την εποχή μας, υπάρχουν ενδείξεις συστηματικής αρχαιοκαπηλίας και καταστροφής αρχαίων καταλοίπων, που καταγράφουν περιηγητές όπως ο Richard Chandler στα τέλη του 18ου αιώνα. Εκείνος είδε Υδραίους να τεμαχίζουν αρχαίους πελεκημένους λίθους για να τους μεταφέρουν στο νησί τους όπου έχτιζαν ένα μοναστήρι. Πολλοί ογκόλιθοι από το ιερό έχουν ασφαλώς καταλήξει σε εκκλησίες και άλλα κτήρια σε ολόκληρο τον Πόρο. Οι σημερινοί κάτοικοι αναρωτιούνται γιατί έχουν σωθεί τόσο λίγα λείψανα από το ιερό της Καλαύρειας, τη στιγμή που στην κοντινή Αίγινα ο ναός της Αφαιάς σώζεται σχεδόν πλήρως. Η απάντηση είναι προφανώς ότι η Καλαύρεια ήταν πολύ γνωστό ιερό σε όλη την αρχαιότητα, ενώ η περιφερειακή Αφαία εγκαταλείφθηκε και λησμονήθηκε από νωρίς.

Ένας από τους στόχους του Ερευνητικού Προγράμματος «Καλαύρεια» ήταν εξαρχής η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στην εξερεύνηση του μακρινού παρελθόντος της. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών περιόδων οργανώθηκαν ξεναγήσεις στον αρχαιολογικό χώρο για ενήλικες και μαθητές σχολείου. Όταν ξεκίνησαν οι νέες ανασκαφές ο χώρος ήταν καλυμμένος από βλάστηση. Οι τουρίστες αποτρέπονταν από την επίσκεψη στον χώρο επειδή «δεν υπάρχει τίποτα εκτός από πέντε πέτρες στη σειρά». Σήμερα η κατάσταση έχει αλλάξει. Οι πέντε πέτρες έχουν γίνει ένας αρχαιολογικός χώρος που δέχεται πολλούς ντόπιους και ξένους επισκέπτες χάρη στη φυσική του ομορφιά και τα αρχαία του κατάλοιπα, τα οποία, παρόλο που δεν είναι ιδιαίτερα επιβλητικά, διηγούνται ωστόσο την ιστορία τους. Οι «πέντε πέτρες» τώρα πια μιλούν.